

4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi[²³].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish[²⁴].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda muhim qadamdir[²⁵].

Xulosa

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya, normativ-huquqiy va metodik bilimlar tizimi pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati va o'rmini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.2. Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muvaffaqiyatli bo'lishining asosiy omillaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, samarali metodlar va strategiyalarni qo'llash, shuningdek, o'quv jarayonini tizimli ravishda tashkil etishni o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati, asosiy bosqichlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagagi ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G.

(2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning asosiy tamoyillari va usullarini chuqr tahlil qilish hamda uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi o‘rnini aniqlashdir.

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda qo‘llaydigan tizimli yondashuvni ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, bu jarayon “o‘quvchilarning individual kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishni o‘z ichiga oladi”^[^1]. Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim dasturlarini ishlab chiqish.
- Kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun samarali metodlar va vositalarni qo‘llash.
- Ta’lim jarayonining tizimli va uzlusiz bo‘lishini ta’minalash.
- O‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayot kechirish ko‘nikmalarini rivojlantirish^[^2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishning murakkab jarayonlarini tushunarli va samarali qilishga xizmat qiladi^[^3]. Bu jarayon maxsus ta’limning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, o‘quvchilarning rivojlanish darajasiga moslashtirilgan yondashuvlarni talab qiladi.

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning asosiy bosqichlari

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lib, ular tizimli va ketma-ket amalga oshiriladi. Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) bu jarayonni quyidagi asosiy bosqichlarga ajratadi:

1. **O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va diagnostika o‘tkazish:** O‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini baholash.
2. **Ta’lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash:** O‘quv jarayonining aniq maqsadlari va vazifalarini belgilash.
3. **Ta’lim dasturini loyihalash:** Individual va guruh ta’lim dasturlarini ishlab chiqish.
4. **Metod va vositalarni tanlash:** O‘quvchilarning ehtiyojlariga mos pedagogik metodlar va vositalarni tanlash.

5. **Ta’lim jarayonini tashkil etish:** Darslar va korreksion mashg‘ulotlarni rejalashtirish va amalga oshirish.
6. **Baholash va monitoring:** O‘quv jarayonining samaradorligini baholash va kerakli tuzatishlar kiritish^[^4].

1. O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va diagnostika o‘tkazish

Ta’lim jarayonini loyihalashning birinchi bosqichi o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini baholashdir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu bosqich psixologik-pedagogik diagnostika usullarini qo‘llashni o‘z ichiga oladi, bu esa o‘quvchilarning rivojlanish darajasini aniqlashga yordam beradi^[^5]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- Psixologik-pedagogik testlar o‘tkazish: Xotira, diqqat, fikrlash va nutqni baholash.
- O‘quvchilarning emotsional holatini tahlil qilish: Stress, tashvish va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash.
- Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan suhbat: O‘quvchilarning kundalik hayotidagi xulq-atvor va ehtiyojlarni tahlil qilish^[^6].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonası” tushunchasi bu bosqichda muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishda yo‘l-yo‘riq beradi^[^7].

2. Ta’lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash

Ta’lim jarayonini loyihalashning ikkinchi bosqichi o‘quv jarayonining aniq maqsadlari va vazifalarini belgilashdir. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, ta’lim maqsadlari o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga mos bo‘lishi kerak^[^8]. Bu bosqich quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- Kognitiv rivojlanish maqsadlari: Xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirish.
- Emotsional rivojlanish maqsadlari: O‘ziga ishonch va psixologik barqarorlikni oshirish.
- Ijtimoiy rivojlanish maqsadlari: Tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirish^[^9].

3. Ta’lim dasturini loyihalash

Ta’lim dasturini loyihalash uchinchi bosqich bo‘lib, individual va guruh ta’lim dasturlarini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, ta’lim dasturlari o‘quvchilarning kognitiv va emotsional ehtiyojlariga moslashtirilgan bo‘lishi kerak^[^10]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- Individual ta’lim dasturlari (ITD): Har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos dasturlarni ishlab chiqish.
- Guruh dasturlari: O‘quvchilarning umumiyligi ehtiyojlariga mos guruh mashg‘ulotlarini rejalashtirish.
- Korreksion dasturlar: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlarni tayyorlash[¹¹].

4. Metod va vositalarni tanlash

Metod va vositalarni tanlash to‘rtinchi bosqich bo‘lib, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos pedagogik metodlar va vositalarni tanlashni o‘z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, bu bosqich o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi[¹²]. Tanlanadigan metodlar va vositalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Vizual-ko‘rsatkichli metodlar: O‘quv materiallarini soddalashtirish uchun rasmlar, diagrammalar va videolardan foydalanish.
- O‘yinli metodlar: O‘quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun o‘yin asosidagi mashg‘ulotlar.
- Zamonaviy texnologiyalar: Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta’mnotlar va mobil ilovalar[¹³].

5. Ta’lim jarayonini tashkil etish

Ta’lim jarayonini tashkil etish beshinchi bosqich bo‘lib, darslar va korreksion mashg‘ulotlarni rejalashtirish va amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu bosqich o‘quv jarayonining uzlucksiz va tizimli bo‘lishini ta’minlaydi[¹⁴]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- Dars rejalashtirish: O‘quv jarayonining haftalik va oylik rejalarini tuzish.
- Korreksion mashg‘ulotlar o‘tkazish: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar.
- Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik: Ta’lim jarayoniga ota-onalarni jalb qilish va psixologlar, logopedlar bilan hamkorlikda ishslash[¹⁵].

6. Baholash va monitoring

Baholash va monitoring ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning yakuniy bosqichi bo‘lib, o‘quv jarayonining samaradorligini baholash va kerakli tuzatishlar kiritishni o‘z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, bu bosqich o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va ta’lim dasturlarini takomillashtirishda muhim rol o‘ynaydi[¹⁶]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- O‘quvchilarning rivojlanishini baholash: Kognitiv, emotsional va ijtimoiy ko‘nikmalarni tahlil qilish.
- Ta’lim dasturlarining samaradorligini baholash: Dasturlarning maqsadlarga muvofiqligini tekshirish.
- Tuzatishlar kiritish: O‘quv jarayonida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish[¹⁷].

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyati

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muvaffaqiyatli bo‘lishida muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu jarayon o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi[¹⁸]. Jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Individual yondashuv:** O‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim dasturlari ularning rivojlanishini tezlashtiradi.
2. **Tizimli yondashuv:** Ta’lim jarayonining tizimli tashkil etilishi uzlucksiz va samarali ta’limni ta’minlaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Ta’lim jarayoni o‘quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirishga yordam beradi.
4. **Zamonaviy talablarga moslashish:** Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlar ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi[¹⁹].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu jarayon intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi[²⁰].

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishdagi muammolar va yechimlar

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta’lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o‘quv materiallari yetarli emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Pedagoglar uchun maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar soni cheklangan.
3. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** Ta’lim jarayonini loyihalash uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlар to‘sqinlik qiladi[²¹].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o‘quv materiallari bilan ta’minlash.
- Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
- Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
- Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish[²²].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sон qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishda muhim qadamdir[²³].

Xulosa

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagoging intellektual nuqsonli bolalarini o‘qitishda muvaffaqiyatli bo‘lishining asosiy omillaridan biridir. O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish, ta’lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash, ta’lim dasturini loyihalash, metod va vositalarni tanlash, ta’lim jarayonini tashkil etish hamda baholash va monitoring kabi bosqichlar bu jarayonning tizimli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tiziminining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati va o‘rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.3. Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari oligofrenopedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari bo‘lib, intellektual nuqsonli bolalarini o‘qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Diagnostika o‘quvchilarning kognitiv, emotsiyal va ijtimoiy holatini aniqlashga xizmat qilsa, korreksiya va reabilitatsiya ushbu holatni yaxshilash va bolalarни jamiyatga integratsiya qilishga yordam beradi. Ushbu bo‘limda diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining mohiyati, turlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va